

Л.Н. Акімова (Одеса)

ГЕНДЕРНІ ОСОБЛИВОСТІ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ ОСОБИСТОСТІ

Проблема статі знаходить значимість тоді, коли цивілізація стикається з принциповими труднощами, що не можуть бути розв'язані в рамках існуючих норм. Культура сучасної цивілізації багато в чому суперечлива, вона має як негативні (деструктивні), так і позитивні (конструктивні) тенденції. Її нинішній стан визначає систему цінностей, у центрі якої перебуває ідея особистого успіху, і на цій основі народжується новий досвід, новий образ соціальної реальності й нові гендерні уявлення, що надає людині можливість вибору.

Зміни в усіх сферах громадського життя, зміна світоглядних орієнтацій, переосмислення системи цінностей, обумовлюють спроби різних дослідників інтерпретувати й аналізувати проблему гендера. Відбувається розмежування поняття біологічної статі і статі соціальної, для якої було обрано давно відомий у лексикології термін «gender» (С. Мартін, Е. Гідденс).

Спостерігається поступовий зсув акцентів: від аналізу жіночого фактора й констатації чоловічого домінування до аналізу того, в якому вигляді гендер є наявним, конструється й відтворюється у всіх соціальних процесах (Ш. Бурн).

Жоден із чоловіків, і жодна жінка не є стовідсотковими носіями фемінності або маскулінності. Що стосується конкретних представників статі, то вони є носіями деяких рис, які ідентифікуються з образами маскулінності/фемінності. Іншими словами, конкретний чоловік або конкретна жінка втілюють у собі риси фемінності й маскулінності, щоправда, у різних пропорціях. Як правило, у чоловіка, визнаного нормальним представником даної статі, значно переважають якості, які прийнято відносити до маскулінних. Аналогічно із фемінністю в конкретно взятої нормальній жінки. Але в той же самий час кожний представник чоловічої статі більшою або меншою мірою, крім маскулінних, є носієм деяких фемінних якостей. Те ж саме у жіночих представниць, які крім основних фемінних якостей, мають окремі маскулінні властивості, що не є основним. Подібна асиметрія між біологічною статтю, з одного боку, і відповідними ідентифікаційними соціальними параметрами - з іншої, зумовлена деякими природними й у ще більшому ступені суспільними особливостями життя, розподілом необхідних функцій між чоловіками й жінками (С. Бем, Д. Спенс).

Релігія, мова, культура й інші інститути, створені суспільством, настроюють на певне ціннісне сприйняття чоловіків і жінок та підсилюють його. Стать перебуває у сфері ідеологічного контролю й сама багато в чому є ідеологічним продуктом. У суспільстві складаються певні моральні норми, що

обґрунтовують гендерні розходження та ієрархію [1].

Етапні життєві події, з якими зіткнулася більшість жителів України торкнулися й деяких аспектів гендерної ідентичності. Жорстка заданість жіночих і чоловічих внутрісімейних ролей ламається під необхідністю оволодіння новими соціальними ролями, як чоловіками так і жінками. Це ускладнюється тим, що в масовій свідомості існує та настанова, що, роблячи успішну кар'єру, жінка втрачає свою жіночність, а чоловікові відповідно також не дозволено втрачати свого чоловічого статусу [2].

Прояв кризи в ціннісних основах сучасного суспільства, який пов'язаний з актуалізованою потребою у вибудовуванні нової ідентичності, робить дане дослідження надзвичайне своєчасним.

Отже мета дослідження полягає у виявленні пріоритетів у системі ціннісних орієнтацій особистості при домінуванні маскулінних або фемінних рис.

Різноманітним методам діагностики індивідуальної системи цінностей присвячені роботи І.Д. Беха, Д.О. Леонтєва, І.Г. Сеніна, Л.Н. Смірнова, О.Б. Фанталової, Н.Н. Лебедевої, М.С. Яницького та інших. Серію досліджень з диференціювання у свідомості уявлень про ціннісні орієнтації, ціннісні стереотипи та ціннісні ідеали провів Д.О. Леонтєв. Дослідження проводилися за методикою Рокіча. Перший зріз здійснювався у 1986, другий проводився у 1997 роках. Було виявлено, що групові уявлення про власну систему цінностей значно не змінюються від покоління до покоління. Високі кореляції виявилися й між ієрархіями цінностей чоловіків та жінок ($r=0,784$ для ТЦ і $0,763$ для ШЦ; $p<0,001$). Значно змінився ранг загальної доброї обстановки в країні. Констатуючи схожість в уявленнях автор відмічає і деякі відмінності. Так, чоловіки значно вище ніж жінки цінують пізнання, самостійність, свободу, відповідальність і самоконтроль і нижче – щасливе сімейне життя, чуйність і вихованість. За даними 1997 року, жінки стали вище цінувати впевненість у собі, чоловіки – незалежність, і ті й другі – матеріальне забезпечення [6].

Цікавим, на наш погляд є висновок, згідно з яким ціннісні ідеали значно залежать від статі особи, яку уявляє особистість при ранжуванні цінностей. При ранжуванні цінностей за інструкцією „проранжувати списки цінностей так, як би це зробив удосконалений у всіх відношеннях чоловік” 58% чоловіків описували чоловіка. Для останньої частини респондентів чоловічої статі стать не мала ролі, – вони описували „абстрактну” людину. Жінки описували „абстрактну” людину в 50% випадків,

жінку – у 10% випадків, чоловіка – у 40% випадків. В ієрархіях цінностей ідеалів дуже багато спільного, але є й відмінності: для ідеального чоловіка важливіше пізнання, робота, активне життя, самоконтроль, раціоналізм і відповідальність. Ідеали чоловіків більш диференційовані ніж ідеали жінок. Ідеальний чоловік, в уявленні чоловіків, цінує матеріально забезпечене життя, упевненість у собі, акуратність, життєрадісність, непримиренність до недоліків, сміливість [6].

Зіставлення ціннісних переваг чоловіків і жінок, проведене М.С. Яницьким за методикою Р. Інглхарта, показало що в структурі цінностей чоловіків і жінок найвищу сходинку займають цінності адаптації (матеріальний достаток, збереження сил і здоров'я, збереження порядку і стабільності в суспільстві). Але цій групі цінностей значну перевагу віддають чоловіки в порівнянні з жінками (72,49% проти 59,09%). Наступну сходинку в структурі цінностей займають цінності соціалізації: сімейне благополуччя, добра, престижна робота, пошана довколишніх, суспільне визнання. Цій групі цінностей значну перевагу віддають жінки, ніж чоловіки (32,995% проти 11,39). Жінки, частіше пов'язують роботу з певним соціальним статусом, престижем або міжособовими взаєминами, в той час як для чоловіків професійна діяльність насамперед виступає переважно засобом матеріальної забезпеченості. Третій тип ціннісних орієнтацій – цінності індивідуалізації (самореалізація, свобода, терпимість) зустрічаються фактично на однаковому рівні: чоловіки 3,78%, жінки 2,27%. Описані гендерні відмінності М.С. Яницький пояснює традиційним розподілом ролей у сім'ї, де чоловік є відповідальним за її зовнішню безпеку і матеріальне забезпечення, а жінка — за внутрісімейні відносини і розвиток дітей [7].

М.С. Яницький зосереджує увагу на поширеності міжпоколінних відмінностей у прояві типів ціннісних переваг. Так за даними його дослідження молодші респонденти значно частіше орієнтовані на цінності соціалізації та індивідуалізації і виразно рідше на цінності адаптації ніж старші за віком учасники дослідження. Такі дані дослідження автор порівнює з даними зарубіжних досліджень (А.П.Вардомацький, Р.Інлхарт) та обґрунтовує універсальною тенденцією: в молодості людина будує життєві плани на здобування освіти і розвиток, на створення своєї сім'ї і на власну кар'єру, в середньому віці він здійснює реалізацію цих планів, пізніше він оцінює себе і довколишнє, виходячи з раніше ним пережитого й досягнутого. Автор схиляється до думки, що цінності адаптації, соціалізації та індивідуалізації відображають орієнтацію відповідно на минуле, сьогоденнє й майбутнє.

На основі аналізу структурної організації ціннісної системи М.С. Яницький розробляє типологію

особистісної ціннісної системи, яка не диференціюється за ознакою гендеру. Виділенні ним особистісні типи на основі кластеризації ціннісних орієнтацій даних, отриманих за методикою Рокіча, співпали з типами ціннісних переваг, які домінують в суспільній свідомості [7].

Слід зазначити, що для вивчення цінностей особистості в психології і в соціології використовується різноманітний інструментарій. Широкого застосування набула методика Рокіча, але використовуються також і методика Ш. Шварца [4], методика ОТеЦ І.Г. Сеніна, ціннісно-орієнтована психодіагностична система за О.Б. Фанталовою та інші. Однак з діагностичного інструментарію методика ОТеЦ І.Г. Сеніна є єдиною, яка містить розраховані орієнтувальні норми термінальних цінностей для чоловіків та для жінок.

Кросс-культурне дослідження проведене Н.М. Лебедевою, в якому вивчалася специфіка ціннісно-мотиваційної структури особистості за допомогою методики Ш. Шварца, виявило міжпоколінні відмінності в ієрархії цінностей. Так у старшого покоління актуалізовані і переведені на індивідуальний рівень, тобто інтеріоризовані цінності, що служать інтересам індивіда. Вони прагнуть акцентувати в собі індивідуально-особовий початок. Молодше покоління навпаки: на індивідуальному рівні віддає перевагу цінностям, що виражають інтереси групи, а на культурному рівні – індивідуальним цінностям [5].

Емпірично виділивши ціннісно-мотиваційні блоки специфічні для російського етносу Н.М. Лебедева визначає їх як „Пасіонарність” та „Добролюбіє”. Змістовно, ці блоки відображають універсальні прагнення „абстрактного” російського чоловіка не враховуючи розподіл соціальних ролей. Насамперед, слід зазначити що „православна культура” на яку спирається авторка при поясненні змісту „Пасіонарності” та „Добролюбія” є культурою патріархальною, і такою яка не підтримує гендерний паритет .

Розподіл цінностей на два блоки, які визначає Н.М.Лебедева мають дещо спільне з поглядом О.Г.Дробицького, який виділяє два основні види ціннісний-нормативної регуляції, – «звичай-традиційну» і «морально-етичну». При «звичай-традиційній» регуляції поведінки критеріями оцінювання є групові норми та норми суспільства, при «морально-етичній» – етичні принципи належного, властиві конкретній людині, яка сама відповідає за оцінку власних дій [3].

В емпіричних дослідженнях співвідношення двох протилежних полюсів (акцент на інших – акцент на собі) у класичній схемі структури цінностей змінюється залежно від віку та етносу. Залежність динаміки структури цінностей від ознаки гендеру має суперечності.

Емпірична частина даної роботи спрямована на вивчення системи цінностей за гендерною ознакою. Для вивчення гендерної ідентичності чоловіків та жінок був обраний опитувальник С. Бем, який містить 60 характеристик-тверджень. Система цінностей досліджувалася за методиками Рокіча та Ш. Шварца. Розрахунки виконувалися з використанням пакету прикладних комп'ютерних програм універсальної обробки табличних даних Microsoft Excel XP і пакету статистичного аналізу SPSS for Windows v 11.0.

У дослідженні прийняло участь 28 чоловіків та 40 жінок віком від 22 до 25 років.

За ознакою гендерної ідентичності, досліджувана нами вибірка розподілилася на три групи. Першу групу склали жінки, в яких діагностувалася фемінна психологічна стать – 13 жінок, до другої ввійшли жінки та чоловіки, в яких виявилася андрогінія – 27 жінок та 22 чоловіки, третю групу склали 6 чоловіків з маскуліною психологічною статтю.

Середнє значення індексу гендерної ідентичності у представниць фемінної групи склало 1,38, що характеризує виражену фемінність, яка виявляється в поступливості, м'якості, чутливості,

сором'язливості, ніжності, здатності до співчуття, співпереживанні. Значення індексу гендерної ідентичності в цілому в андрогінній групі – 0,24; в андрогінів-жінок – 0,38, в андрогінів-чоловіків – 0,07. Слід зазначити, що представники андрогінної групи, як чоловіки так і жінки оцінюють наявність фемінних та маскуліних рис у середньому однаково. Різниця полягає в тому, що чоловіки, схильні до незначного превалювання маскуліних рис над фемінними (M=0,68; F=0,62), тоді як жінки, більш оцінюють у собі фемінні риси (M=0,48; F=0,68). В маскуліній групі індекс гендерної ідентичності складає (-1,33). Типово маскуліними визнаються такі риси як незалежний, сильний, здібний до лідерства, схильний захищати свої погляди, власний, домінуючий, мужній, такий, що покладається тільки на себе (самодостатній).

Для цілісної оцінки гендерної ідентичності нами було проведено порівняльний аналіз між її складовими та аналіз співвідношення маскуліних та фемінних рис у поведінковій складовій уявлення про себе.

Аналіз особливостей гендерної ідентичності свідчить, що чоловіки значно відрізняються від жінок (табл. 1).

Таблиця 1

Оцінка достовірності розбіжностей показників гендерної ідентичності у чоловіків та жінок

№	Властивості	Чоловіки (n=28)		Жінки (n=40)		t-Stud	P
		M ± m	σ	M ± m	σ		
1.	Маскуліність	0,70 ± 0,03	0,16	0,33 ± 0,03	0,21	-7,90	0,00
2.	Фемінність	0,53 ± 0,04	0,21	0,72 ± 0,02	0,15	4,24	
3.	Андрогінність	-0,39 ± 0,13	0,70	0,96 ± 0,09	0,60	8,58	

В гендернорольовій структурі особистості маскуліні та фемінні риси пов'язані з різними видами поведінкової активності і чітко диференціюються. Наявність „зчепленості” („неартикульованості”) рис може бути: фактором спотворення гендерної ідентичності, вказувати на наявність внутрішньорольового конфлікту.

Кореляційний аналіз маскуліних та фемінних рис, який був застосований для виявлення „зчепленості” показав її існування в досліджуваній нами групі (-0,27; p<0.05) та в підгрупі жінок-андрогінів (0,47; p<0.05).

Дослідження ціннісних типів за методикою Ш. Шварца показало, що для вибірки чоловіків найбільш значимими мотиваційними типами є Самостійність (3,82), Досягнення (3,50), Доброзичливість (3,40). Найменш виражені типи мотивації Традиції (2,39), Гедонізм (2,88), Універсалізм (2,90). Для жінок найбільш значимими типами цінностей стали Самостійність (3,99), Доброзичливість (3,57), Досягнення (3,56), а найменш визначальними – Традиції (2,01), Конформізм (2,52), Влада (2,75).

Таблиця 2

Кореляційний аналіз зв'язків між маскуліними та фемінними характеристиками по групах

Фемінна	Андр (ж)	Андр (ч)	Андр. (разом)	Маскул.	Вибірка разом
r = 0,09	r = 0,47	r = -0,23	r = 0,07	r = 0,7	r = -0,27
p > 0,1	p < 0,05	p > 0,1	p > 0,1	p > 0,1	p < 0,05

Таблиця 3

Порівняльна характеристика типів цінностей жінок та чоловіків

№	Ціннісні типи	Чоловіки (n=28)	Жінки (n=40)	t-	p
---	---------------	-----------------	--------------	----	---

		M ± m	R	σ	M ± m	R	σ	Stud	
1.	Конформізм	2,98 ± 0,17	6	0,84	2,52 ± 0,12	9	0,79	2,21	0,03
2.	Традиції	2,39 ± 0,24	10	1,16	2,01 ± 0,15	10	0,96	1,41	0,16
3.	Доброзичливість	3,40 ± 0,14	3	0,70	3,57 ± 0,12	2	0,74	-0,87	0,39
4.	Універсалізм	2,90 ± 0,21	8	1,00	3,21 ± 0,11	5	0,73	-1,42	0,16
5.	Самостійність	3,82 ± 0,21	1	1,01	3,99 ± 0,09	1	0,60	-0,82	0,42
6.	Стимуляція	2,94 ± 0,20	7	0,99	3,04 ± 0,16	7	1,00	-0,36	0,72
7.	Гедонізм	2,88 ± 0,24	9	1,16	3,19 ± 0,13	6	0,84	-1,25	0,22
8.	Досягнення	3,50 ± 0,15	2	0,74	3,56 ± 0,10	3	0,63	-0,35	0,72
9.	Влада	3,05 ± 0,17	5	0,84	2,75 ± 0,15	8	0,95	1,27	0,21
10.	Безпека	3,06 ± 0,21	4	1,01	3,33 ± 0,11	4	0,69	-1,14	0,26

Так чоловіки, як і жінки найбільшу перевагу віддають цінностям змін (Самостійність), самопіднесення (Досягнення), самовизначення (Доброзичливість). Найменшу перевагу чоловіки віддають цінностям збереження (Традиції), самопіднесення (Гедонізм), самовизначення (Універсалізм); жінки – цінностям збереження (Традиції), самопіднесення (Влада). Згідно з типологією суперечностей, описаною Ш. Шварцем, цінностям змін суперечать цінності збереження, а цінностям самовизначення – цінності самопіднесення. Аналіз ціннісної сфери чоловіків та жінок показав наявність першого типу суперечності. Другий тип суперечності не підтримується. Так, такі цінності як *Досягнення* та *Влада*, що входять до групи самопіднесення, мають у жінок протилежні ранги (3 проти 8). У чоловіків протилежні ранги мають такі цінності тієї ж групи як *Досягнення* і *Гедонізм* (2 проти 9). З групи самовизначення цінність *Доброзичливість* має 3 ранг, а цінність *Універсалізм* – 8.

Обробка даних за допомогою t-критерію не виявила суттєвих розбіжностей між середніми значеннями ціннісних типів чоловіків та жінок. Спостерігається тільки одна відмінність за типом Конформізм ($p < 0,05$). Так жінкам більш притаманно зберігати стабільність за рахунок добровільного самообмеження і підпорядкування.

Кореляційний аналіз між показниками гендерної ідентичності та типами цінностей показав існування позитивного кореляційного зв'язку між маскулінністю та *Самостійністю* ($r = 0,25$; $p < 0,05$); негативного кореляційного зв'язку між *Маскулінністю* та *Універсалізмом* ($r = (-0,28)$; $p < 0,05$). Так маскулінні риси стимулюють потребу в

автономності і незалежності, самоконтролі і самоврядуванні.

Порівняльна характеристика ціннісних орієнтацій чоловіків та жінок, виявлених за методикою М.Рокіча, проводилася за коефіцієнтом рангової кореляції Спірмена між груповими ієрархіями цінностей. Коефіцієнт кореляції між середніми значеннями рангів термінальних цінностей склав $r = 0,8$; $p < 0,001$, інструментальних $r = 0,68$; $p < 0,005$, що вказує на ідентичність, тобто тотожність у системі ціннісних орієнтацій. Адже чоловіки значно вище ніж жінки на рівні соціальних переконань цінують друзів, цікаву роботу. Жінки цінують продуктивне життя, любов. І чоловіки, і жінки цінують здоров'я, сімейне життя. Нарівні переконань щодо образу власних дій чоловіки цінують відповідальність, жінки – життєрадісність; і чоловіки і жінки – незалежність, вихованість, освіченість.

Висновки. 1. Порівняльні характеристики проявів маскулінності, фемінності, андрогінності в чоловіків і жінок показують, що в структурі гендерної ідентичності існує дисбаланс рис, зумовлений статтю індивіда. Так у чоловіків у разі андрогінної гендерної ідентичності маскулінні риси декілька превалюють над фемінними, у жінок навпаки – фемінні превалюють над маскулінними.

Виражена фемінність виявляється в поступливості, м'якості, чутливості, сором'язливості, ніжності, здатності до співчуття, співпереживанні. Типово маскулінними визнаються такі риси як незалежний, сильний, здібний до лідерства, схильний захищати свої погляди, власний, домінуючий, мужній, такий, що покладається тільки на себе (самодостатній).

2. У разі андрогінної гендерної ідентичності

спостерігається і зворотній дисбаланс між маскулінними та фемініними рисами як у чоловіків, так і в жінок. Значно він виражений у жінок, про що свідчить наявність неартикульованості рис. Таке, зворотне співвідношення рис по відношенню до статі може бути фактором спотворення гендерної ідентичності та вказувати на наявність внутрішнього рольового конфлікту у свідомості чоловіка чи жінки.

3. Для чоловіків і для жінок значимими ціннісно-мотиваційними типами є самостійність, досягнення та доброзичливість. Незалежно від статі особистість прагне до самостійності мислення, свободи дій, творчості, успіху, схвалення, збереження благополуччя близьких.

Системи ціннісних орієнтацій чоловіків та жінок також значно не відрізняються. В їх свідомості домінують такі цінності як здоров'я та сімейне життя, незалежність, вихованість, освіченість. Чоловіки значно вище ніж жінки цінують цікаву роботу, друзів, відповідальність. Жінки, у свою чергу, віддають перевагу таким цінностям як

продуктивне життя, любов, життєрадісність.

Однак слід зосередити увагу на тому, що у формуванні системи цілісно-мотиваційних типів значне і переважне місце займають маскулінні риси, як у чоловіків так і в жінок. Фемініні риси не пов'язані ні з жодним мотиваційним типом. Оскільки в переважній більшості опитаних жінок спостерігається незначне домінування маскулінних рис над фемініними в структурі гендерної ідентичності, то ми можемо зазначити їх значний вплив на формування мотиваційних типів, насамперед підтримання прагнення до незалежності та автономності.

Наше дослідження однозначно підтверджує дані, що вказують на універсалізм цінностей та ціннісних орієнтацій, на відмінність за ознакою статі. Але поняття стать, гендерна ідентичність не є тотожними. І ми показали, що розбіжності в ціннісно-мотиваційній системі слід шукати не в статевих відмінностях, а у відмінностях інтеграції маскулінних і фемініних рис у свідомості чоловіка чи жінки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Асмолов А.Г. Культурно-историческая психология и конструирование миров. – М.: Издательство «Институт практической психологии», Воронеж: НПО «МОДЭК», 1996. – 768 с.

2. Гендерний паритет в умовах розбудови сучасного українського суспільства // Под ред. Т. Тележенко. – К.: Український ін-т соціальних досліджень, 2003. – 129 с.

3. Дробицкий О.Г. Моральное сознание и его структура // Вопросы философии. – 1972. – № 2. – С.32-37.

4. Карандашев В.Н. Методика Шварца для

изучения ценностей личности: концепция и методическое руководство. – СПб.: Речь, 2004. – 70 с.

5. Лебедева Н.М. Ценностно-мотивационная структура личности в русской культуре // Психологический журнал. – 2001. – Т 22. – №3. – С. 26-37.

6. Леонтьев Д.А. Ценностные представления в индивидуальном и групповом сознании: виды, детерминанты и изменения во времени. // Психологическое обозрение. – 1998. – №1. – С. 13-25.

7. Яницкий М.С. Ценностные ориентации личности как динамическая система. – Кемерово: Кузбассвузиздат, 2000. – 203 с.

Подано до редакції 02.06.08

РЕЗЮМЕ

У статті досліджуються гендерні особливості ціннісних орієнтацій особистості, що складають моральні основи суспільства. Робиться висновок, що маскулінні й фемініні риси, а саме ступінь їхньої

виразності й рівень інтегрованості в структуру особистості, спричиняють домінування певних цінностей.

Ключові слова: стать, гендер, гендерна ідентичність, маскулінність, фемініність, ціннісні орієнтації, ціннісно-мотиваційна структура, ціннісна система.

SUMMARY

The article analyses some gender features of value orientations which make moral bases of a society. It appears that masculine and feminine features, namely the

degree of their expressiveness, cause domination of certain values in moral space of human's picture of the world.

Keywords: sex, gender, gender identity, masculinity, femininity, value orientations, value and motivational structure, value system.